

Η επανένταξη ως δικαίωμα;

1. Αν ανατρέξουμε στα κοινωνικά δικαιώματα θα διαπιστώσουμε ότι το Σύνταγμά μας συμ-περιλαμβάνει και την κοινωνική προστασία τους (άρθρο 25) (Αλεξιάδης, Πανούσης, 2002).

Όλα όμως αυτά φαίνεται να αφορούν τους εν ελευθερία τελούντες.

Τα κοινωνικά δικαιώματα των κρατούμενων προβλέπονται μεν στο Σωφρονιστικό Κώδικα (π.χ. άρθρα 34επ., 40επ.) αλλά συνήθως περιορίζονται ή περικόπτονται για λόγους ασφαλείας των καταστημάτων. Τα δικαιώματα υποχωρούν μπροστά στους εγγενείς κινδύνους ή τις φυλακτικές φοβίες.

2. Οι όποιοι αναγκαίοι ή σύμφυτοι ή εγγενείς περιορισμοί, πέραν της φυσικής ελευθερίας, δεν μπορούν να ακυρώσουν το δικαίωμα στην επανένταξη (Αλεξιάδης, 1989) ως συμβατό με το άρθρο 2§1 του Συντάγματος, ούτε όμως και να χρησιμοποιήσουν «το ιδεώδες της κοινωνικής επανένταξης» για νομιμοποίηση ολοκληρωτικών μεθόδων μέσα στη φυλακή (όπως γινόταν στο παρελθόν με διατύπωση σκοπών του τύπου «η εξύψωση του εθνικού φρονήματος» ή «η εθνική διαπαιδαγώγηση»). Το δικαίωμα στην αυτο-επαν-ένταξη του κρατούμενου είναι στην πραγματικότητα ένα *δικαίωμα-ομπρέλλα*, το οποίο συγκροτείται από όλα τα άλλα, προβλεπόμενα στα σωφρονιστικά κείμενα, δικαιώματα αλλά και από τους φυσικούς και ηθικούς όρους διαβίωσης στη φυλακή (Δασκαλάκης, 1985). Διπλή αντίφαση:

- να ισχυρίζεται κανείς ότι σε μια καταπιεστική, διεφθαρμένη, υπεράνω νόμου φυλακή θα μπορεί ο (κάθε) κρατούμενος να προετοιμάσει την κοινωνική του επάνοδο, αφού σ' ένα μη-φυσιολογικό πλαίσιο δεν ανθούν συνολικές ομαλές συμπεριφορές ή ευοίωνες προοπτικές (Πανούσης, 1989).
- να θεωρούμε τον έγκλειστο ως παρεκκλίνοντα που χρήζει «ευθυγράμμισης» κι από την άλλη να του αναγνωρίζουμε δικαιώματα και υπευθυνότητα (Pratt 2002).

Αν η κοινωνική αποκατάσταση συνιστά μέρος του σεβασμού και της προστασίας της αξίας του ανθρώπου-κρατούμενου κι αν αποτελεί τον αποκλειστικό σκοπό της έκτισης της ποινής δεν αρκεί η εκούσια συνεργασία του κρατούμενου (Πιτσελά, 2004) αλλά επιβάλλεται η αναγνώριση στον κρατούμενο αυτοτελούς *δικαιώματος*-

ομπρέλλα (κι όχι μόνον αναγνώρισης των επιμέρους δικαιωμάτων π.χ. στην εργασία, στην εκπαίδευση κ.λπ.).

Η αναγνώριση όλων των δικαιωμάτων, στο όνομα της ανθρωπιάς (humanity) και της εγγενούς αξιοπρέπειας του ανθρώπινου προσώπου (inherent dignity et human person), χωρίς αναφορά σε αναμόρφωση (reformation) ή κοινωνική αποκατάσταση (social rehabilitation) είναι δυνατή. Αρκεί να μην κατισχύει η τάξη στο κατάστημα και η γενική αποδοχή των αναγκαίων σε μια «δημοκρατική (ακόμα και «κλειστή») κοινωνία» περιορισμών (Bartsch, 1993) στον τρόπο χρήσης των δικαιωμάτων.

3. Τα ωφελμιστικά συστήματα (utilitarian models) απέτυχαν τόσο στη βελτίωση όσο και στην επανένταξη γι' αυτό και προτείνονται τα ουδέτερα συστήματα (justice ή confinement models) όπου –δια του σεβασμού της νομιμότητας και των δικαιωμάτων– δίνεται η δυνατότητα στον κρατούμενο να χαράξει το δικό του δρόμο προς την (επαν)ένταξή του (εντασσόμενος σε ειδικά προγράμματα ή δράσεις) (Αλεξιάδης, 2001).

Στο σημείο αυτό πρέπει να προβληματιστούμε αν μπορεί να αναγνωριστεί οιοδήποτε *δικαίωμα* συμμετοχής του κρατούμενου σε προγράμματα αποκατάστασης (rehabilitation programs) και αντίστοιχη υποχρέωση της σωφρονιστικής διοίκησης στο να τα προσφέρει στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής (χωρίς όμως να υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο;) (Palmer, 1991).

4. Η υποχρεωτική (ωφελμιστική;) παρέμβαση «υπέρ της (κοινωνικής) αναμόρφωσης, βελτίωσης, αναπροσαρμογής» της προσωπικότητας του κρατούμενου-ανθρώπου (π.χ. με υποχρεωτική εργασία) θα ήταν προφανώς αντισυνταγματική αφού θα προσέκρουε στο άρθρο 2 §1 και στο άρθρο 5 §1 του Συντάγματος. Η αξιοπρέπεια των κρατουμένων – ανθρώπων δεν διαφέρει σε τίποτα, είναι *ισότιμη*, με εκείνη των ελεύθερων ανθρώπων καθώς στοχεύει στη διαμόρφωση «μετα-ταυτότητας» ύστερα από την αποφυλάκισή του.
5. Η ελευθερία του ανθρώπου να διαμορφώνει μόνος του, όπως ο ίδιος νομίζει, την ατομικότητά του και την εν γένει προσωπικότητά του δεν πρέπει να περιορίζεται

στον μη-παρανομήσαντα αλλά να επεκτείνεται και στον «πρώην» κατάδικο που διεκδικεί το δικαίωμα στη δεύτερη ευκαιρία.

Για να καταστεί όμως ακώλυτη και ιδίως αποτελεσματική αυτή η άσκηση πρέπει το Κράτος να διασφαλίζει τους σχετικούς όρους. Αν η επανένταξη (πρέπει να) γίνεται «στο όνομα των αρχών του κοινωνικού- ποινικού συμβολαίου» ως συνομολόγηση Πολιτείας και πολιτών (Δημόπουλος, 2003), ως χριστιανική ηθική, φιλανθρωπική εκδοχή ή ωφελμιστική εκδοχή, αν η υποχρέωση του Κράτους να προστατεύει τους πολίτες του όχι μόνον ισχύει μέσα στις φυλακές αλλά επεκτείνεται και στη διαμόρφωση όρων ομαλής επανόδου στην ελευθερία, αν η σχέση σωφρονιστικής αρχής- έγκλειστου είναι σχέση (δημοσίου) δικαίου και όχι αυθαίρετης υποταγής, αν στο περιεχόμενο του όρου «ανθρώπινη αξιοπρέπεια» και ιδίως στο τμήμα που αφορά τον αυτοκαθορισμό συμ-περιλαμβάνεται και το δικαίωμα στη δεύτερη ευκαιρία το οποίο επιτάσσει στην Πολιτεία όρους σύμπραξης, τότε μπορούμε να αισιοδοξούμε.

Η προοπτική (potential) της προσωπικής ανάπτυξης και της σύννομης ζωής του κρατούμενου μετά την αποφυλάκιση δικαιολογούν την αναγνώριση του δικαιώματος στην επανένταξη. Το μοντέλο κοινωνικής ανάταξης (social resettlement model) καθίσταται ανενεργό χωρίς πολύμορφες δράσεις με κεντρικό χειριστή τον ίδιο τον κρατούμενο.

Εφόσον η «αποκατάσταση» συνίσταται στην «επαναφορά» του (πρώην) κρατούμενου στα δικαιώματά του (Mbanzoulou, 2000) τότε γιατί να μην αναγνωρίζεται ως αυτοτελές δικαίωμα αυτή η διαδικασία επανάκτησης προσώπου και δικαιωμάτων; Γιατί να περιοριστούμε σε στοιχήματα ή κατευθύνσεις της σωφρονιστικής πολιτικής και να μην αναγνωρίσουμε ένα προσωπικό δικαίωμα (droit subjectif) στην επανένταξη, το οποίο θα μπορεί –ακόμα και δικαστικά– να διεκδικήσει ο κρατούμενος από το Κράτος και τη Διοίκηση;

Μόνον αν η φυλακή κοιτάει προς τα έξω (την ελεύθερη κοινωνία) και όχι προς τα μέσα (προγράμματα συμμόρφωσης για τους κρατούμενους) μπορεί κάτι να πετύχει (Owers, 2007).

6. Στην υποχρέωση του Κράτους να προστατεύει την αξία του ανθρώπου δίνοντάς του μια δεύτερη ευκαιρία (στην επανένταξη) πρέπει ν' αντιστοιχεί κι ένα *δικαίωμα του κρατούμενου-ανθρώπου*, ένα υποκειμενικό δικαίωμα στην αποφυγή του «κοινωνικού θανάτου», το οποίο θα λειτουργεί σε συνδυασμό και με το ατομικό δικαίωμα της πλήρους και συνεχούς (και όχι εφάπαξ) ανάπτυξης (δηλαδή και βελτίωσης) της προσωπικότητας.

Δεν είναι αποδεκτό «η φυλακή ν' αρχίζει από τη στιγμή που ο κρατούμενος βγαίνει από αυτήν» (*la prison commence quand on sort*) (Spielmann, 2006).

Η αδυναμία λειτουργίας του Κοινωνικού Κράτους και η αποδυνάμωση του Κράτους Πρόνοιας λόγω της οικονομικής κρίσης δεν πρέπει να επηρεάσουν τις θεσμικές δομές που εγγυώνται τα κοινωνικά δικαιώματα. Το δίκαιο και τα δικαιώματα πρέπει να στοχεύουν σε «προαγωγή συμπεριφορών χρήσιμων για την κοινωνική συμβίωση».

Σ' αυτό το πλαίσιο πρέπει να ενταχθεί το υποκειμενικό δικαίωμα κοινωνικής επανένταξης που –έστω– και «ως περιορισμένης έκτασης κοινωνική αξίωση μπορεί να στραφεί εναντίον του κράτους» (Κοντιάδης, 1997) ζητώντας την εξασφάλιση ενός στοιχειώδους επιπέδου συνθηκών επιβίωσης μετά την αποφυλάκιση.

7. Δεν υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία για να καταλήξουμε οριστικά ότι είναι δυνατή η επανένταξη μέσα στη φυλακή (και μέσω αυτής) (Sechrest, 1979).

Η μη-συνέχιση της εγκληματικής δράσης μετά την αποφυλάκιση δεν έχει στοιχεία κοινωνικής μηχανικής (*social engineering*) ή χριστιανικής μετάνοιας (όπου το υποκείμενο ξαναγίνεται «ομαλό» και έτσι η κοινότητα μπορεί να το αποδεχτεί) αλλά ευρύτερης θεσμικής και κοινωνικής πολιτικής (Garland, 1985).

Η «επιστροφή στην κοινωνία» προϋποθέτει σεβασμό στην συνταγματικά κατοχυρωμένη αξία του κρατούμενου-ανθρώπου και εξατομικευμένη σωφρονιστική διευκόλυνση που δεν θα τον χρησιμοποιεί όμως «ως αντικείμενο» (λόγω ασφάλειας ή δημοσίου συμφέροντος) αλλά μόνον ως υποκείμενο δικαιωμάτων.

Η ανάπτυξη των ηθικών ενστίκτων (*moral instincts*) των κρατουμένων ως στόχο του αποκαταστατικού ιδεώδους και η δημιουργική (*constructive*) λειτουργία της

φυλακής κατέληξαν σε άνισα, άδικο και πατερναλιστικά αποτελέσματα (αφού οι έγκλειστοι είχαν προνόμια αλλά όχι δικαιώματα) (Scott, 2007).

Πρέπει να δούμε το δικαίωμα στην επανένταξη ως ένα γενικό δικαίωμα από το οποίο απορρέουν όλα τα ειδικά δικαιώματα.

Οι διακηρύξεις αρχών για κοινωνική επανένταξη δεν αρκούν. Χρειάζονται και θεσμικές εγγυήσεις αλλά και ένα minimum κοινωνικής προστασίας (ακόμα κι αν η έννομη προστασία και η αγωγή αξίωση δεν αναγνωρίζονται πλήρως).

Επιβάλλεται –στο πλαίσιο της κοινωνικής πολιτικής– να οριστεί και να κατοχυρωθεί νομοθετικά το δικαίωμα των κρατουμένων στην κοινωνική επανένταξη, ως τμήμα της προστασίας της ανθρώπινης αξίας οποιουδήποτε (Daga, 1993).

8. Οι χρησιμοποιούμενοι όροι είναι πολλοί. Βελτίωση (amendement), επανακοινωνικοποίηση (resocialisation), αποκατάσταση (réhabilitation), επανένταξη (reclassement) αλλά ως γνωστόν το άτομο δεν αλλάζει αν δεν αλλάζει ταυτόχρονα το περιβάλλον του.

Οι minima κανόνες δεν φαίνεται να μπορούν να κατοχυρώσουν τη χρήση των δικαιωμάτων μέσα στη φυλακή ούτε να εξασφαλίσουν μετασφρονιστικές δομές.

Πρέπει να συμφωνήσουμε σε ορισμένα αυτονόητα:

- 1) Η κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων ως προσωπική διαδρομή δεν ταυτίζεται με την αποφυλάκιση, αφού προσδιορίζεται από παράγοντες ποικίλους και συχνά αντιφατικούς.
- 2) Η κοινωνική επανένταξη ως θεσμική διαδικασία δεν είναι φιλανθρωπία αλλά υποχρέωση του Κράτους Πρόνοιας και αυθεντική έκφραση της αλληλεγγύης της κοινωνίας των πολιτών (και των ανθρώπων).
- 3) Η κοινωνική επανένταξη ως μετασφρονιστική μέριμνα προϋποθέτει λειτουργία δημοσίων δομών (εντός και εκτός της φυλακής), εξειδικευμένο προσωπικό και κυρίως αλλαγή αντιλήψεων.
- 4) Η κοινωνική επανένταξη ως δεύτερη ευκαιρία στην εποχή της διακινδύνευσης και των αποκλεισμών δεν μπορεί να πετύχει εάν δεν πιστεύουμε ότι όλοι (χωρίς διακρίσεις και στερεότυπα) έχουν το δικαίωμα να επιστρέψουν κοντά μας.

5) Η κοινωνική επανένταξη ως *αντεγκληματική προοπτική* συνιστά την προσφορότερη πολιτική πρόληψης καθώς σπάει το φαύλο κύκλο ή τον κρίσιμο κρίκο της αέναης υποτροπής και καταστολής.

Και να συνειδητοποιήσουμε και κάτι ακόμα:

- η *συνευθύνη* των φορέων και εμπλεκομένων (και όχι οι διακηρύξεις και οι μεγαλοστομίες),
- η *έμπρακτη συμπαράσταση/ αρωγή* (και όχι η νομοθετική πρόβλεψη),
- η *κοινή γλώσσα και δράση* των ειδικών (και όχι η διατύπωση αλληλοαναιρούμενων θεωριών),
- η *δημιουργία δικτύου υπηρεσιών* (και όχι οι σπασμωδικές και σποραδικές ενέργειες ενός φορέα),
- και τέλος, ο *σεβασμός* στα βιώματα και στις εμπειρίες των ιδίων των κρατούμενων – ανθρώπων (και όχι η επιβολή κρυφοκαταπιεστικών ή ηθικολογούντων μέτρων), *συγκροτούν το πλέγμα που μπορεί να μας δώσει θετικά αποτελέσματα.*

Ο κρατούμενος όχι μόνο δεν πρέπει να στερείται των κοινωνικών του δικαιωμάτων αλλά πρέπει να του αναγνωρισθεί το κοινωνικό δικαίωμα στην επανένταξη ως κρίσιμο στοιχείο της λειτουργικής (επαν)ενσωμάτωσής του στο πολιτικοκοινωνικό γίνεσθαι. Η μεταγενέστερη συμμετοχή στην κοινωνική/ δημόσια ζωή προϋποθέτει ενεργητική λειτουργία του δικαιώματος στην επανένταξη μέσα στη φυλακή. Η ενισχυμένη προστασία των κοινωνικών δικαιωμάτων κάτω από την *ομπρέλα του δικαιώματος στην επανένταξη* θα επιτρέψει στον κρατούμενο να ασκήσει και τα ατομικά και πολιτικά του δικαιώματα και να ξαναβρεί τα δίκτυα των σχέσεων του (Αλεξιάδης, 1990). Θυμίζω ότι «αποκαθιστούμε» τον άνθρωπο και τις σχέσεις του και όχι την ίδια τη φυλακή ή την τιμωρία.

Πρέπει συνεπώς το *δικαίωμα στην επανένταξη* να ενταχθεί στα *δικαιώματα του ανθρώπου* στο πλαίσιο της δυνατότητας αυτοκαθορισμού και αυτοδιάθεσής του *δυνάμει ελεύθερου ανθρώπου*, έχοντας ίδια αξία με τους «εκτός». Αυτή ας είναι η πρώτη κοινή παραδοχή στο δύσκολο διάλογο που (ελπίζω ότι) θα ακολουθήσει.

Καθηγητής
Γιάννης Πανούσης

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξιάδης, Στ. (1989). «Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων σε διάλογο»,
Ποινικά Χρονικά ΛΘ', σ. 785-800
- Αλεξιάδης, Στ. (1990). *Ανθρώπινα Δικαιώματα– Ποινική Καταστολή*, Θεσ/κη: Σάκκουλας
- Αλεξιάδης, Στ. (2001). *Σωφρονιστική*, Θεσ/κη: Σάκκουλας
- Αλεξιάδης, Στ. – Πανούσης, Γ. (2002). *Σωφρονιστικοί Κανόνες*, Αθήνα: Α. Σάκκουλας
- Bartsch, H. J. (1993). “Human Rights and detention –An introduction” in *Droits fondamentaux et détention pénale, Neuchâtel:Ides et Calendes*
- Daga, L. (1993). “La détention en exécution de la sanction” in *Droits fondamentaux et détention pénale, , Neuchâtel:Ides et Calendes*
- Δασκαλάκης, Ηλ. (1985). *Η μεταχείριση του εγκληματία*, Αθήνα: Α. Σάκκουλας
- Δημόπουλος, Χ. (2003). *Η φυλακή - Ιστορική και αρχιτεκτονική προσέγγιση*, Αθήνα: Α. Σάκκουλας
- Garland, D. (1985). *Punishment and Welfare*, Aldershot: Gower
- Κοντιάδης, Ξ. (1997). *Κράτος Πρόνοιας & Κοινωνικά δικαιώματα*, Αθήνα: Α. Σάκκουλας
- Mbanzoulou, P. (2000). *La réinsertion sociale des détenus*, Paris: L' Harmattan
- Owers, A. (2007). “Imprisonment in the twenty-first century”, in Yv Jewkes (ed)
Handbook on Prisons, Devon: Willan
- Palmer, J. (1991). *Constitutional rights of prisoners*, Cincinnati: Anderson
- Πανούσης, Γ. (1989). *Σωφρονιστική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα*, Αθήνα: Α. Σάκκουλας
- Πιτσελά, Αγγ. (2004). *Η κοινωνική αγωγή στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης*, Θεσ/κη: Σάκκουλας
- Pratt, J. (2002). *Punishment and civilization*, N.Y.: Sage
- Scott, D. (2007). “The changing face of the english prison”, in Y. Jewkes (ed) *Handbook on Prisons*, Devon: Willan
- Sechrest, L. (1979). *The rehabilitation of criminal offenders*. Washington: N.A.S.
- Spielmann, A. (2006). *Au diapason des droits de l' homme*, Bruxelles: Bruylant